МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ

ЦУГОРКА ОЛЕКСАНДР ПЕТРОВИЧ

УДК 7.08:097'06

ХУДОЖНЬО-ЕСТЕТИЧНІ ПРИНЦИПИ УКРАЇНСЬКОГО БАРОКО В СУЧАСНОМУ ІКОНОПИСІ

26.00.01 – теорія та історія культури

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата мистецтвознавства

Київ – 2019

Дисертацією є кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Роботу виконано у Київському національному університеті культури і мистецтв, Міністерство культури України.

Науковий керівник: кандидат мистецтвознавства, доцент
Оборська Світлана Валентинівна,
Київський національний університет культури і мистецтв,
доцент кафедри івент-менеджменту та
індустрії дозвілля

Офіційні опоненти: доктор мистецтвознавства, доцент
Приймич Михайло Васильович,
Закарпатська академія мистецтв,
завідувач кафедри декоративно-
прикладного мистецтва

доктор мистецтвознавства, професор
Михайлова Рада Дмитрівна,
Київський національний університет
технологій та дизайну,
професор кафедри дизайну інтер'єру і меблів.

Захист відбудеться 04 жовтня 2019 року о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.807.02 у Київському національному університеті культури і мистецтв за адресою: 01601, м. Київ, вул. Є. Коновальця, 36.

Із дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Київського національного університету культури і мистецтв за адресою: 01601, м. Київ, вул. Є. Коновальця, 36, ауд. 209.

Автореферат розіслано 04 вересня 2019 р.

Учений секретар
спеціаліз

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. В умовах глобалізаційних процесів соціокультурного простору XXI ст. особливого значення набувають традиційні форми мистецтва, звернення до історичного досвіду та національного творчого спадку сприяє винайденню інноваційного, ефективного шляху, його подальшого еволюціонування та визначенню ціннісних орієнтирів сучасного суспільства.

Українське бароко – мистецький стиль, художні традиції та естетичні принципи якого стали невід'ємною складовою вітчизняної культури та викликають неабиякий інтерес у сучасних дослідників, оскільки характеризується органічним поєднанням складних і, на перший погляд, несумісних явищ та прагненням до свободи почуттів, що відповідає провідним тенденціям соціомистецького простору XXI ст.

Проблематика іконописного мистецтва доби українського бароко, специфіки іконографії, стилістики та естетичних принципів, втілених у бароковому іконописі, досліджувалася у працях П. Білецького, С. Вербицького, М. Гелитович, П. Жолтовського, М. Заставецького, С. Ковцуняка, Г. Логвина, В. Мазур, Р. Михайлова, Л. Міляєвої, М. Мороз, В. Овсійчука, С. Оляніної, О. Пресіч, М. Приймича, В. Свєнціцької, Д. Степовика, С. Таранушенка, Ф. Уманцева, Д. Янковської та ін. Окремі аспекти сучасного українського іконопису стали предметом дослідження Ю. Майстренко-Вакуленко, Л. Муляр, Р. Петрука, А. Сімонової, І. Цвєткової.

Важливими для мистецтвознавчого опрацювання проблеми є філософсько-релігійні (Л. Квасюк, Т. Литвин, О. Матициної, М. Мельничука), культурологічні (В. Піщанської) та історичні (І. Власовського, О. Крижанівського, С. Плохія) наукові праці.

Вітчизняними науковцями розглянуто проблематику православного іконопису в цілому та українського барокового іконопису як його складової, специфіку розвитку релігійного живопису України в історичній ретроспективі. Досліджено регенерацію українського іконопису як цілісного мистецького явища, проаналізовано особливості української ікони як духовно-естетичного феномену, а також виявлено джерела, стилістичні та техніко-технологічні особливості сучасних церковних розписів України тощо. Однак комплексного мистецтвознавчого дослідження художньо-естетичних принципів українського бароко у контексті розвитку вітчизняного сакрального мистецтва XXI ст. на сьогодні не існує. Зокрема, детально не розглянуто питання специфіки сучасної барокової української ікони у творчості провідних художників кінця XX – початку XXI ст.

З огляду на недостатню розробку проблеми набуває актуальності проведення комплексного мистецтвознавчого дослідження розвитку художньо-естетичних принципів українського бароко та специфіки ремінісцентних ідейно-художніх ознак стилю у творчості сучасних українських художників. Принципово важливою є необхідність узагальнення значущого художнього

досвіду доби українського бароко (XVII – першої половини XVIII ст.) та виявлення особливостей його поєднання з новаторським творчим баченням та естетичними вимогами XXI ст. в іконописних творах українських митців.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано на кафедрі дизайну та технологій відповідно до теми наукових досліджень Київського національного університету культури і мистецтв «Мистецтво як предмет комплексного дослідження: теорія, історія, практика» (номер державної реєстрації 0118U100122), планів наукової роботи кафедри дизайну та технологій Київського національного університету культури і мистецтв.

Мета дослідження – виявити художньо-естетичні принципи українського бароко в сучасному іконописі.

Досягнення означеної мети зумовило постановку та виконання таких дослідницьких **завдань**:

– дослідити стан розробленості обраної тематики та провести польові дослідження і натурні фотозйомки монументальних церковних розписів, ікон барокових іконостасів у відновлених та новозбудованих українських православних храмах за роки незалежності України;

– охарактеризувати теоретико-методологічні основи дослідження художньо-естетичних принципів українського барокового іконопису;

– проаналізувати понятійно-категоріальний апарат предметної сфери розвитку художньо-естетичних принципів українського барокового іконопису;

– виявити особливості розвитку українського барокового іконопису XVII–XVIII ст. як основи формування сучасного українського барокового іконописного мистецтва;

– виявити специфіку художньо-естетичних принципів іконописного мистецтва XVII – першої половини XVIII ст.;

– окреслити тенденції та напрями розвитку сучасного українського іконопису ;

– виявити характерні риси стилю бароко в українському іконописі кінця XX – початку XXI ст.;

– охарактеризувати синтез естетики українського бароко та сучасного художньо-образного бачення у творчості вітчизняних іконописців кінця XX – початку XXI ст.

Об'єктом дослідження є розвиток сучасного іконописного мистецтва в Україні.

Предмет дослідження – художньо-естетичні принципи українського бароко в іконописі XVII–XVIII ст. як основа формування сучасного барокового іконопису.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з 1990-х рр. по теперішній час – із прийняттям незалежності в Україні активно відроджується та розширюється богослужбова практика, що посприяло створенню іконописних шкіл та майстерень, а трансформаційні процеси в соціомистецькому просторі

кінця XX – початку XXI ст. вплинули на специфіку барокової стилізації та ремінісценцій у творчості окремих груп українських іконописців.

З огляду на важливість виявлення художньо-естетичних принципів українського бароко XVII – першої половини XVIII ст. як основи формування сучасного українського барокового іконопису хронологічні межі дослідження розширюються та охоплюють період генези стилю – 1690-ті (враховуючи передумови зародження стилю українського бароко та специфіку його впливу на церковне мистецтво) – 1750-ті рр. (з другої половини XVIII ст. чистота барокового стилю в іконописі втрачається, і відбувається трансформування традиційних барокових стильових ознак у вигадливі, химерні та складні форми рококо, а потім уже остаточно, згідно із пануючим тоді стилем – у класицизм).

Географічні межі дослідження охоплюють усю територію сучасної України, що зумовлено регіональними стилістичними особливостями українського барокового іконопису та розміщенням основних локальних іконописних шкіл.

Методи дослідження. Застосовано метод історизму, термінологічний, комплексний та системний метод, метод цілісності та когнітивності, мистецтвознавчий, структурно-функціональний та порівняльно-типологічний методи.

За допомогою мистецтвознавчого методу виявлено характерні риси, естетичну та стилістичну специфіку іконописного мистецтва доби українського бароко; окреслено сучасні тенденції та проблематику художньо-естетичних принципів українського бароко у вітчизняному іконописному мистецтві, а також перспективи розвитку сучасного іконопису в українському сакральному мистецтві відповідно до специфіки соціомистецького простору XXI ст.

За допомогою порівняльно-типологічного методу розглянуто новаторство естетичних поглядів церковного мистецтва XVII – XVIII ст. та їх вплив на трактування художньо-образних характеристик іконопису; проаналізовано специфіку еволюціонування та трансформації художньо-естетичних принципів українського бароко в ретроспективі.

Структурно-функціональний метод було застосовано для ефективного структурування творів іконописного мистецтва за авторством, хронологією та зв'язками з художньо-естетичними принципами українського бароко.

Джерельною базою дослідження є:

– *музейні колекції та виставки сучасного українського іконопису;*

– твори сучасного іконописного мистецтва, що зберігаються у храмах України, майстернях іконописців та приватних колекціях;

– альбоми сучасної української православної ікони (авторські та колективні).

У дисертації використані раніше не досліджені (або малодосліджені) іконописні твори, храмові ікони та іконостаси, створені українськими художниками у 1996–2019 рр.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що в дисертації вперше у вітчизняному мистецтвознавстві проаналізовано особливості художньо-естетичних принципів українського бароко в сучасному вітчизняному іконописі на прикладі раніше не досліджених або малодосліджених іконописних творів.

У дисертації вперше:

– виявлено особливості розвитку українського барокового іконопису XVII–XVIII ст. як основи формування сучасного українського барокового іконопису;

– проаналізовано народні та історичні типи образів святих в українській бароковій іконографії, особливості формування іконографії новопрославлених святих та удосконалення виразності іконографічних типів;

– здійснено мистецтвознавчий аналіз монументальних розписів та станкових ікон барокових іконостасів у відновлених та новозбудованих храмах (1996–2019 рр.), виявлено стилістику українського бароко в іконописі XXI ст. та охарактеризовано специфіку художнього пошуку, що полягає в осмисленні та поєднанні традиційної канонічної ікони і сучасних естетичних вимог;

– виявлено характерні риси стилю бароко в українському іконописі кінця XX – початку XXI ст. та окреслено основні естетичні принципи художньої мови;

– охарактеризовано синтез естетики українського бароко та сучасного художньо-образного бачення у творчості вітчизняних іконописців кінця XX – початку XXI ст.

Набули подальшого розвитку:

– аналіз принципів організації художнього простору іконописної композиції, дешифрування іконописних символів, семантичний синтаксис ікони;

– дослідження функціонального та символічного значення кольорів української барокової ікони XVII – першої половини XVIII ст., пов'язаних колоритом та зумовлених релігійним змістом, а також семантики рослинної орнаментики барокових іконостасів.

Уточнено та доповнено:

– особливості формування та розвитку стилю українського бароко в контексті іконописного мистецтва.

Практичне значення одержаних результатів. Матеріали розділів і підрозділів дослідження можуть стати історіографічною, фактологічною та теоретичною базою для розробки питань, пов'язаних з особливостями барокового іконопису, розвитком сучасного сакрального мистецтва в Україні, специфікою формування нового українського іконописного стилю. Висновки дисертації можуть стати підґрунтям для подальших ґрунтовних мистецтвознавчих та філософсько-релігійних досліджень у галузі іконопису. Основні положення та висновки дослідження збагатять лекційні курси з історії та теорії українського мистецтва, естетики, іконографічної композиції («Етнічна символіка і орнаментика», «Іконологія та іконіка», «Концепт проблеми сучасного мистецтва» та ін.) у закладах вищої мистецької освіти, а також сприятимуть розробці мистецтвознавчих спецкурсів та семінарських занять.

Особистий внесок здобувача в написанні у співавторстві з Т. Форманюк праці «Волинська ікона з колекції образотворчого мистецтва Національного музею історії України» полягає в аналізі еволюціонування стильових ознак в

українській іконографії початку XVIII ст., зокрема впливу реалістичного світосприйняття, що відобразилося на художній мові. Особистим внеском здобувача у праці у співавторстві з Т. Форманюк «Дослідження тридільної подільської народної ікони з колекції образотворчого мистецтва НМПУ» є ідея розкриття історичного розвитку українського ікономалярства, зокрема поглибленого вивчення творчої інтерпретації етнічних мотивів у іконописних творах як передумови становлення сучасного іконопису. Всі інші наукові публікації за темою дисертації є одноосібними.

Дисертація є самостійно виконаною науковою працею, в якій наукові результати отримані автором особисто.

Апробація результатів дослідження. Положення та висновки дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри дизайну та технологій Київського національного університету культури і мистецтв. Результати дослідження обговорювалися на наукових конференціях: III Міжнародна науково-практична конференція «Економіка і культура України в світових глобалізаційних процесах: позиціонування і реалії» (Київ, 21–22 березня 2018 р.), (опубліковано тези); Міжнародна науково-практична конференція «Україна у світових глобалізаційних процесах: культура, економіка, суспільство» (Київ, 20–21 березня 2019 р.), (опубліковано тези); Міжнародний симпозіум «Культурні та мистецькі студії XXI століття: науково-практичне партнерство» (Київ, 6 червня, 2019 р.), (опубліковано тези).

Публікації. Основні положення дисертації і результати дослідження висвітлено в 13-ти публікаціях: 6 статей видані у наукових фахових періодичних виданнях України, 4 – у виданнях, внесених до міжнародних наукометричних баз, 3 – у збірках матеріалів наукових конференцій.

Структура та обсяг дисертації і логіка викладу матеріалу зумовлена специфікою теми, метою і завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, що містять дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (242 позиції), глосарію та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 176 сторінок, із них 156 сторінок основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У Вступі обґрунтовано актуальність теми дисертації, сформульовано мету і завдання, визначено об'єкт, предмет та методи дослідження, висвітлено наукову новизну, практичне значення отриманих результатів, подано відомості про апробацію, публікації, структуру та обсяг дисертації.

Розділ 1 «Теоретико-методологічні основи дослідження художньо-естетичних принципів українського барокового іконопису» складається з двох підрозділів, в яких здійснено аналіз історичних, релігійних, філософсько-культурологічних та мистецтвознавчих джерел, що дозволило окреслити ступінь наукової розробки проблеми, зазначити існуючі у філософсько-естетичній, культурологічній та мистецтвознавчій літературі основні підходи та методи дослідження художньо-естетичних принципів українського барокового іконопису.

У підрозділі 1.1. «Український бароковий іконопис як об'єкт мистецтвознавчого дослідження» охарактеризовано рівень вивченості українського барокового іконопису XVII – першої половини XVIII ст. та сучасного іконописного мистецтва в Україні.

У результаті опрацювання та аналізу наукової літератури систематизовано історичні, філософські, релігійні, естетичні, культурологічні та мистецтвознавчі праці. Проблематику філософських та культурологічних праць, що увійшли до історіографії дослідження, екстрапольовано на рівні релігійно-естетичного-ракурсу означеної проблематики.

Висвітлення деяких аспектів естетичних принципів українського барокового іконопису знаходимо у наукових публікаціях релігієзнавців, культурологів та філософів (Л. Квасюк, Т. Литвин, О. Матициної, М. Мельничука, В. Піщанської та ін.). Зокрема науковці виявляють унікальність барокового світосприйняття та світорозуміння, а також його відображення в духовно-філософській культурі України; досліджують функціональне навантаження провідних видів релігійного мистецтва; визначають роль іконостаса як образного вираження літургії, а також аналізують різноманітні наукові підходи для вивчення духовно-естетичних особливостей українського іконопису.

Важливе значення для мистецтвознавчого аналізу естетичних принципів іконопису XVII – першої половини XVIII ст. мають ґрунтовні наукові праці відомих вітчизняних дослідників П. Білецького, П. Жолтовського, Г. Логвина, Л. Міляєвої, В. Овсійчука, В. Свєнціцької, Ф. Уманцева та ін., присвячені вивченню творчого спадку українського сакрального мистецтва означеного періоду. Здійснені ними протягом 60–90-х рр. XX ст. комплексні дослідження наразі є вагомим підґрунтям для подальших наукових розробок. Опрацьовано монографії, дисертації та наукові публікації сучасних вітчизняних науковців – М. Заставецького, С. Ковцуняк, Т. Паньок, О. Пресіч, М. Приймича, в яких проаналізовано окремі аспекти естетичних традицій українського барокового іконопису.

Велика увага приділена науковим працям українських мистецтвознавців Ю. Майстренко-Вакуленко, Л. Муляр, Р. Петрука, А. Сімонової, Д. Степовика, І. Цвєткової, предметом дослідження яких є сучасний вітчизняний іконопис, розвиток релігійного живопису України в історичній ретроспективі, діяльність сучасних вітчизняних іконописних шкіл та майстерень, творчість провідних українських митців.

Опрацьована література створює загальну базу для вивчення впливу художньо-естетичних принципів українського бароко на розвиток сучасного вітчизняного іконописного мистецтва, що пов'язано з використанням явища ремінісценції, та формуванням сучасного іконописного стилю. Окремих досліджень специфіки барокової української ікони останніх двох десятиліть практично не проводилося, відповідно творчі досягнення українських іконописців потребують осмислення та включення до наукового дискурсу.

У підрозділі 1.2. «Методи дослідження художньо-естетичних принципів українського бароко в сучасному іконописному мистецтві та

понятійно-категоріальний апарат» окреслено методологічне підґрунтя дисертації та висвітлено особливості вирішення поставлених у роботі завдань.

Методологічною основою дослідження став комплексний підхід до аналізу художньо-естетичного досвіду доби українського бароко (XVII – перша половина XVIII ст.) та його органічного синтезу із сучасними естетичними вимогами в іконописних творах українських митців кінця XX – початку XXI ст.

У процесі дослідження завдяки використанню *естетико-мистецтвознавчого, емпірико-теоретичного, предметно-аналітичного, типологічного, системно-структурного, іконографічного, іконологічного* та *художньо-стилістичного* наукових методів, а також *методів художнього, стилістичного, мистецтвознавчого* та *порівняльного аналізу,* окреслено специфіку розвитку сучасного вітчизняного іконопису в контексті художньо-естетичних принципів українського бароко, виявлено та охарактеризовано аспекти іконописного мистецтва кінця XX – початку XXI ст., що не отримали відповідного наукового висвітлення.

Методологічні засади дослідження базуються на розгляді сучасного іконописного мистецтва під новим кутом зору – крізь призму відродження художньо-естетичних принципів українського бароко.

Головний акцент у роботі зроблено на мистецтвознавчому дискурсі, основою якого є діалектичний розгляд естетичної, релігійно-філософської, культурно-історичної та мистецтвознавчої проекції пізнання – взаємодоповнюючих складових вивчення українського барокового іконописного мистецтва в контексті суспільно-політичних та культурно-мистецьких трансформацій XVII – першої половини XVIII ст. та на сучасному етапі.

Концепція дисертації полягає в тому, що феномен барокового іконопису є унікальною художньо-образною системою, естетичні принципи якої – основа творчого пошуку сучасних українських митців.

Уточнено понятійно-категоріальний апарат іконописного мистецтва. Визначено, що форми категорій краси відіграють основоположне значення у процесі виявлення впливу художньо-естетичних принципів українського бароко на розвиток сучасного вітчизняного іконопису, оскільки дозволяють здійснити художньо-композиційний аналіз творів сакрального мистецтва.

Розділ 2 «Український бароковий іконопис XVII – першої половини XVIII століття як основа формування сучасного барокового іконопису» складається із трьох підрозділів, в яких досліджується процес зародження, становлення та розвитку мистецького стилю українського бароко, формування специфічних засобів художньої виразності, урізноманітнення внутрішньожанрових і внутрішньостильових ознак відповідно до тогочасних художньо-естетичних та релігійних принципів.

У підрозділі 2.1. «Особливості розвитку українського барокового іконопису (XVII – перша половина XVIII ст.)» розглянуто історичні, релігійні, політичні та соціокультурні фактори, що вплинули на формування особливостей стилю українського бароко, а також охарактеризовано головні риси, естетичну та стилістичну специфіку іконописного мистецтва доби українського бароко.

Виявлено, що для українського барокового іконопису характерні: поєднання рис народного живопису, середньовічного і ренесансного образотворчого мистецтва; домінування життєствердного світогляду доби Відродження; особлива типізація образів; розширення традиційного релігійно-дидактичного змісту іконостасних зображень; посилення ролі декору; домінування алегоричних образів; ідеалізація романтичної юності та символізація духу гідності молодої нації у святих образах, що було зумовлено національно-визвольним рухом.

Новаторські принципи, які виникли в результаті взаємодії між схематично-умовною формою художнього вираження та новим, реалістичним світобаченням, сформованим під впливом народного естетичного розуміння культурних, духовних та моральних цінностей у XVII – першій половині XVIII ст., проявилися в бароковому іконописі, ставши основою розвитку реалістичних засад українського мистецтва.

У підрозділі 2.2. «Означувана естетика» та художньо-естетичні принципи декорування українських барокових ікон та іконостасів XVII – першої половини XVIII ст.» проаналізовано емблемо-символічну сторону художнього мислення, властиву українським митцям, що посприяло формуванню системи образних символів та емблем, через які розкривалися моральні, філософські, естетичні та етичні ідеї.

Виявлено, що характерним для сакрального мистецтва доби українського бароко є збереження традиційних архаїчних мотивів в алегоричних композиціях – своєрідному культурному явищі, виникнення якого зумовлено переосмисленням сюжетів західноєвропейського мистецтва та характерним для українського бароко тяжінням до алегоричності.

Зазначається, що за допомогою стилізованих зображень рослин митці посилювали розкриття підтексту сюжетної основи ікони – багатоплановість семантичної структури рослинних мотивів у релігійному мистецтві формувалася протягом століть, а її зміст в українському бароковому іконописі залежав від контексту.

У **підрозділі 2.3. «Народні та історичні типи образів святих в українській бароковій іконографії та визначення їх художньо-естетичних принципів»** обґрунтовано вплив нових художньо-естетичних принципів стилю українського бароко на систему стандартів зображення персонажів та сюжетних сцен, що має дотримуватися художник у процесі написання ікони.

Зауважено, що відповідно до головних естетичних принципів сакрального мистецтва доби українського бароко, іконопис, порушивши ренесансну ієратичність, мав створювати ефект абсолютної присутності Святого Духу у просторі земної реальності, що вимагало значних трансформаційних процесів у зовнішньому та внутрішньому трактуванні святих образів, а також розширенні іконографії новими темами й сюжетами.

З'ясовано, що посилення реалістичних тенденцій у мистецькому процесі в Україні у XVII–XVIII ст. відобразилося на трактуванні образу Христа, іконографія якого протягом попередніх століть визначалася південно балканськими зразками Богородиці, архангелів, апостолів та пророків.

Виявлено та описано художньо-естетичні принципи українського бароко XVII–XVIII ст., такі як: *надання національних рис зображуваним образам, парадність, урочистість та святковість, монументальність форм, умовна реалістичність, виразна силуетність форм, зашифрована геометричність форм, умовна ілюзія об'єму та матеріальності зображуваних об'єктів, пишність, грайливість та перетікання форм, помірна гротескність форм, тріумфальність зображуваних образів* та ін.

Виявлено, що художньо-естетичні принципи, сформовані за доби українського бароко, суттєво вплинули на традиційне для православного сакрального мистецтва трактування святих образів та появу нових сценічних композицій.

У Розділі 3 «Художньо-естетичні принципи та виражальні засоби українського бароко в сучасному вітчизняному іконописному мистецтві» подано три підрозділи, у яких простежено та виявлено специфіку інтегрування стилістики українського бароко в іконописне мистецтво сучасних вітчизняних художників, окреслено тенденції та перспективи розвитку барокових іконописних традицій відповідно до специфіки сучасного соціомистецького простору.

У підрозділі 3.1. «Специфіка та тенденції розвитку українського іконописного мистецтва кінця XX – початку XXI ст.» охарактеризовано стан сучасного іконопису в Україні, розглянуто діяльність іконописних шкіл та майстерень. Підкреслено, що однією з тенденцій сучасного вітчизняного сакрального мистецтва є звернення до традицій, сформованих за часів українського бароко.

З'ясовано, що на сучасному етапі проблематика вільної творчості в межах канонічного сакрального мистецтва є домінуючою. Вплив художньо-естетичних принципів українського бароко на сучасне іконописне мистецтво розглядається з точки зору еволюціонування художньої мови, осучаснення виражальних засобів, посилення авторського прочитання.

Виявлено, що основними тенденціями художньо-естетичного пошуку сучасних українських іконописців є переосмислення та інтерпретація стародавніх взірців, осмислене наслідування сформованих іконографічних канонів та авторська стилізація, презентована сучасною бароковою іконою, українською іконою умовно-візантійського стилю, неокласицистичною, новою модерністичною українською іконою та живописом на релігійну тематику.

У підрозділі 3.2. «Ремінісценції українського бароко в сучасному іконописі (1990-ті – початок XXI ст.)» проаналізовано формування сучасного іконописного барокового напрямку, розвиток якого пов'язаний із діяльністю навчально-творчої «Майстерні живопису та храмової культури» (МЖХК) Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури (НАОМА), яку протягом 1994-2015 рр. очолював професор М. Стороженко. Окреслено концепцію майстерні, що полягає у поєднанні двох відособлених начал: *академічно-реалістичного* сприйняття дійсності та *ірраціонального світобачення у релігійному мистецтві* українського бароко.

Розглянуто сучасні народні хатні ікони. Виявлено, що українське бароко, характерними рисами якого є умовна реалістичність зображуваних образів, особливі принципи побудови простору, об'ємного зображення форми, пишність

та парадність, життєрадісність, відсутність трагізму та кривавих сцен та ін., – один із пріоритетних напрямів у розвитку українського іконописного мистецтва кінця XX – початку XXI ст. Наразі його адептами є вітчизняні художники, які, використовуючи засіб ремінісценції, розвивають стародавні художньо-естетичні принципи у власній авторській манері, відповідно до провідних тенденцій сучасного мистецтва.

У підрозділі 3.3. «Барокова естетика та новаторство художнього бачення сучасних українських іконописців (на прикладі монументальних розписів та станкових ікон відновлених та новозбудованих храмів України)» розглянуто специфіку органічного поєднання барокової естетики та сучасного художнього бачення в іконописних творах вітчизняних митців на прикладах монументальних розписів, станкових ікон та іконостасів відновлених і новозбудованих українських православних храмів.

Проблематика переосмислення іконографічних образів у межах канонічних та синтезуючих напрямків сучасного вітчизняного іконопису актуальна стосовно образів новопрославлених українських святих. Виявлено, що іконопис доби українського бароко, характеризуючись унікальними стилістичними ознаками, принципами естетично-чуттєвої та духовної краси, для багатьох сучасних митців є основою художнього пошуку, синтезованого підходу та авторської стилізації, органічного поєднання стародавніх іконописних традицій та сучасних естетичних вимог, що відображаються в посиленні умовно-реалістичності зображення, народної символіки, втілені у святих образах національних ідеалів.

Мистецтвознавчий аналіз іконописних творів відновлених та новозбудованих за роки незалежності храмів дає підстави констатувати, що соціокультурний та соціомистецький простір наразі характеризується надзвичайно сприятливими умовами для розвитку сучасного напрямку іконопису та творчих експериментів у контексті барокової стилізації, в тому числі інспірування унікальних стилістичних ознак, принципів естетично-чуттєвої та духовної краси, специфіки синтезованого підходу та авторської стилізації в процесі органічного поєднання стародавніх іконописних традицій і сучасних естетичних вимог.

ВИСНОВКИ

Відповідно до поставленої мети та визначених завдань, основних положень та результатів дослідження художньо-естетичних принципів українського бароко в сучасному вітчизняному іконописі сформульовано такі висновки:

1. На основі аналізу наукових джерел підтверджено актуальність теми дослідження. З'ясовано, що комплексного мистецтвознавчого дослідження художньо-естетичних принципів українського бароко у сучасному вітчизняному іконописі проведено не було – лише деякі аспекти означуваного питання знайшли відображення у науковому доробку українських вчених.

Історіографічний огляд показав, що здійснений на основі матеріалів експедицій та музейних експозицій аналіз стилістичних і композиційних

характерних особливостей творів українського барокового іконопису, отримавши значний розвиток у працях українських мистецтвознавців (кінець 60-х – 80-ті рр. XX ст.), є вагомим підґрунтям для подальших наукових розробок. На початку 1990-х рр. інтерес до українського барокового іконописного мистецтва зростає, стилістичний аналіз творів XVII – першої половини XVIII ст. продовжує лишатися домінуючим. Проте вплив художньо-естетичних принципів українського бароко на розвиток сучасного іконопису в наукових розвідках практично не розглядався.

2. Теоретичне осмислення та обґрунтування аналізу великого іконописного спадку XVII – першої половини XVIII ст. та творів сучасних українських іконописців вимагало застосування особливої методології та виокремлення естетичного, філософсько-релігійного та мистецтвознавчого дискурсів іконописної творчості. Застосовано принципи інтегративної взаємної сучасної культурології, мистецтвознавства, естетики, історії, філософії та релігієзнавства.

Мистецтвознавчий дискурс дослідження позиційовано як основний чинник проблематики стилю українське бароко, що посприяв розумінню та осмисленню мистецько-релігійної концепції барокового іконопису з позиції художньо-естетичних принципів XVII – першої половини XVIII ст. та художнього пошуку сучасних українських митців, що базується на поєднанні барокових іконописних традицій та естетичних вимог XXI ст.

3. В осмисленні художньо-естетичних принципів українського бароко, уточнено понятійно-категоріальний апарат іконописного мистецтва. Форма (організація, матеріал та структура, що сприяє прояву художньої ідеї) та зміст (вказує на те, що саме відображено та виражено митцем) іконописних творів утворюють принцип єдності та забезпечують цілісну систему внутрішніх зв'язків, що поєднує елементи в загальний контекст. Оперування формами категорій краси дозволяє здійснити художньо-композиційний аналіз творів іконописного мистецтва.

Поняття «художньо-естетичні принципи» проявляє себе у просторі взаємодії кількох рівнів естетичної культури: мистецтво та художня практика; імпліцитна (внутрішня), невербалізована естетика, що закладена в самих творах. Окрім канонічних виражальних засобів іконопису, моральні основи відображуються на стилістиці сакральних образів, що визначаються місцевою художньою традицією, а головне – естетичними поглядами певної доби.

4. Внаслідок концептуалізації особливостей еволюціонування українського барокового іконопису XVII – першої половини XVIII ст. виявлено, що в процесі розвитку стилю, завдяки синкретизму митців та середовища, стверджуються образи, які характеризували суспільні, колективні та національні риси.

Найтиповішими ознаками українського барокового іконопису виявлено: антропологічну подібність образів святих; типові елементи одягу та оздоблення; передачу внутрішнього, психологічного стану, особливої української ліричності; остаточну заміну перспективним зображенням площинного; становлення знаково-символьної системи; уведення побутових сцен, пейзажів та зображення реальних архітектурних споруд і людей; гіперболізацію декоративних елементів іконостаса.

5. Виявлено специфіку художньо-естетичних принципів іконописного мистецтва XVII – першої половини XVIII ст. Емблемо-символічна сторона художнього мислення посприяла формуванню системи образних символів та емблем, через які розкривалися моральні, філософські, естетичні та етичні ідеї. Семантика кольору та семіотика української барокової ікони, що відображують не лише художньо-виразні прийоми іконопису, а й є логічним засобом вираження духовного життя поколінь, позиційовано як унікальну знакову мову підвищеної інформативності, основою якої є глибинні світоглядні орієнтири наших предків.

Традиційні образи Христа, Богородиці, архангелів та апостолів відповідно до новаторського трактування набувають нових іконографічних деталей, ставши символами бурхливих суспільних подій та ідей, породжених національним піднесенням.

6. Встановлено, що після проголошення незалежності України іконописне мистецтво, у зв'язку з відбудовою релігійних центрів та активізацією храмового будівництва, отримало значний розвиток завдяки діяльності державних та релігійних освітніх центрів, іконописних шкіл та майстерень.

Доведено, що актуальною проблемою сучасного українського іконопису є співвідношення єдиного канону з індивідуальною творчістю художника, що проявляється в засвоєнні духовних та художньо-естетичних принципів. Головними тенденціями сучасного українського іконописного мистецтва є інтерпретоване наслідування стародавніх взірців, презентоване напрямами: українська ікона умовно-візантійського стилю, неокласицистична українська ікона, нова барокова українська ікона, нова (модерністична) українська ікона та живопис на релігійну тематику.

7. Виявлено, що відродження українського барокового іконописного мистецтва пов'язане з творчою діяльністю професорсько-викладацького складу, студентів та випускників навчально-творчої майстерні «МЖХК» ім. професора М. Стороженка при НАОМА, які визначають пріоритетним напрямом розвитку українського іконописного мистецтва XXI ст. стиль українського бароко. Цей напрям продовжують провідні вітчизняні художники (О. Возіянов, О. Возіянова, М. Гайовий, Е. Голдобін, В. Городецька, Ю. Кириченко, А. Коваленко, О. Ковтун, О. Кудрявченко, В. Сьомак, Х. Хміль, О. Хоменко, Д. Факш та ін.), використовуючи засіб ремінісценцій іконопису кінця XVII – першої половини XVIII ст. Проведений мистецтвознавчий аналіз сучасних іконописних творів (храмових ікон, іконостасів та хатніх народних ікон (О. Охапкін) засвідчує авторську інтерпретацію художньо-естетичних принципів українського бароко та сучасне бачення стародавніх творів сакрального мистецтва. Традиційні техніки стародавнього іконопису органічно синтезовано з сучасними техніками виконання.

8. Охарактеризовано синтез естетики українського бароко та сучасного художньо-образного бачення у творчості вітчизняних іконописців кінця XX – початку XXI ст. Виявлено, що авторське переосмислення, стилізація та впровадження нових мистецько-культурних сенсів наразі є характерною ознакою іконописної творчості професійних українських художників

(В. Бугринця, С. Герасименка, У. Горбачевської, О. Кудрявченка, В. Недайборща, В. Олещука, О. Соловей, М. Стороженка, О. Цугорка, Л. Чорної та ін.), а сучасні ікони у стилістиці українського бароко найчастіше зустрічаються у приватних художніх колекціях, іконостасах та монументальних розписах новозбудованих та відновлених храмів. Індивідуальна авторська стилізація характерна для ікон, зроблених відповідно до семантики церковного простору та/або періоду і регіональних особливостей стилю українського бароко. Таким чином, у дисертації обґрунтовано вплив художньо-естетичних принципів українського бароко на розвиток сучасного вітчизняного іконописного мистецтва. Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів розглянутої проблематики. Матеріали дисертації відкривають перспективи для подальшого наукового дослідження впливу художньо-естетичних принципів українського бароко на іконописне мистецтво України в XXI ст., що передбачає розширення джерельної бази, залучення нових іконописних творів та поглиблене вивчення окремих аспектів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

Статті у наукових фахових виданнях України

1. Цугорка О. П. Становлення сюжету «Успіння Богородиці» в українській іконографії XVII–XVIII ст. // Українська академія мистецтва. 2015. Вип. 24. С. 131–138.
2. Цугорка О. П. Використання інновацій у мистецьких практиках сучасності // Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. 2015. № 4. С. 92–97.
3. Цугорка О. П. Аналіз сюжету української ікони XIII–XV ст. «Успіння Богородиці» // Культура і сучасність. 2017. № 1. С. 78–82.
4. Цугорка О. П. Стилістичні новації іконостасів доби українського бароко // Культура і сучасність. 2019. № 1. С. 179–185.
5. Цугорка О. П. Тенденції сучасного українського іконопису // Вісник КНУКІМ. Серія : Мистецтвознавство. 2019. Вип. 40. С. 228–233.
6. Цугорка О. П. Образ Богоматері в українському бароковому іконописі: минуле і сучасність // Мистецтвознавчі записки. 2019. Вип. 35. С. 145–151.

Статті у виданнях України, внесених до міжнародних наукометричних баз

7. Цугорка О. П. Сакральне мистецтво живопису: вітчизняна наукова рефлексія // Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. 2016. № 4. С. 115–119.
8. Цугорка О. П. Форманюк Т. М. Волинська ікона з колекції образотворчого мистецтва Національного музею історії України // Молодий вчений. 2017. № 5(45). С. 84–86.

9. Цугорка О. П. Форманюк Т. М. Дослідження тридільної подільської народної ікони з колекції образотворчого мистецтва НМІУ // Молодий вчений. 2018. № 2(54). С. 170–173.

10. Цугорка О. П. Естетичні традиції українського барокового іконопису в сучасному сакральному мистецтві // Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. 2019. № 2. С. 475–479.

Наукові праці апробаційного характеру

11. Цугорка О. П. Сакральне мистецтво як складова культури України // Економіка і культура України в світових глобалізаційних процесах: позиціонування і реалії : збірник тез доповідей ІІІ Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 21–22 березня 2018 р.). Київ, 2018. С. 123–125.

12. Цугорка О. П. Особливості інтер'єру сучасної української церкви // Україна у світових глобалізаційних процесах: культура, економіка, суспільство : збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 20–21 березня 2019 р.). Київ, 2019. С. 147–150.

13. Цугорка О. П. Естетика кольору в іконописному мистецтві українського бароко // Культурні та мистецькі студії XXI століття: науково-практичне партнерство : збірник тез доповідей Міжнародного симпозіуму. (м. Київ, 6 червня 2019 р.). Київ, 2019. С. 391.

АНОТАЦІЯ

Цугорка О. П. Художньо-естетичні принципи українського бароко в сучасному іконописі. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства за спеціальністю 26.00.01 «Теорія та історія культури». – Київський національний університет культури і мистецтв, Міністерство культури України. – Київ, 2019.

У дисертації вперше в українському мистецтвознавстві розглянуто та проаналізовано художньо-естетичні принципи українського бароко в контексті сучасного вітчизняного іконопису, окреслено тенденції та перспективи звернення до барокових ремінісценцій відповідно до запитів соціомистецького простору XXI ст.

Теоретично обґрунтовано сучасні тенденції, творчі методи та художньо-естетичні принципи провідних українських іконописців; здійснено мистецтвознавчий аналіз ікон барокових іконостасів у відновлених та новозбудованих храмах (1996–2019 рр.); виявлено характерні риси стилю бароко в сучасному українському іконописі; охарактеризовано синтез естетики українського бароко та сучасного художньо-образного бачення у творчості вітчизняних іконописців.

Ключові слова: українське бароко, сакральне мистецтво, ікона, іконопис, іконостас, художньо-естетичні принципи, канон, іконографія, авторська стилізація, ремінісценції.

АННОТАЦИЯ

Цугорка А. П. Художественно-эстетические принципы украинского барокко в современной иконописи. – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата искусствоведения по специальности 26.00.01 «Теория и история культуры». – Киевский национальный университет культуры и искусств, Министерство культуры Украины. – Киев, 2019.

Диссертация посвящена выявлению влияния художественно-эстетических принципов украинского барокко на развитие современной отечественной иконописи. Теоретически обоснованы современные тенденции, творческие методы и художественно-эстетические принципы ведущих украинских иконописцев; осуществлен искусствоведческий анализ икон барочных иконостасов и монументальных росписей в восстановленных и вновь построенных храмах (1996–2019 гг.), выявлена стилистика украинского барокко в иконописи XXI века и охарактеризована специфика художественного поиска, которая состоит в осмыслении и сочетании традиционной канонической иконы с современными эстетическими требованиями; выявлены характерные черты стиля барокко в украинской иконописи конца XX – начала XXI в. и определены основные эстетические принципы художественного языка; охарактеризован синтез эстетики украинского барокко и современного художественно-образного видения в творчестве отечественных иконописцев.

Изучение особенностей художественно-эстетических принципов современной украинской иконописи осуществлено в диахронической связи с периодом формирования и развития сакрального искусства эпохи украинского барокко XVII – первой половины XVIII века на территории Левобережной Украины и западноукраинских земель, что способствовало выявлению специфики совершенствования стилистических, семантических и иконографических аспектов барочной иконописи (при сохранении авторского прочтения) в новом иконописном произведении.

В диссертации впервые в украинском искусствоведении рассмотрены и проанализированы особенности художественно-эстетических принципов украинского барокко в контексте современной отечественной иконописи, определены тенденции и перспективы обращения к барочным реминисценциям в украинском иконописном искусстве в соответствии с требованиями и запросами пространства социального искусства XXI в. Критерий религиозности позиционирован нами как важный базис для типологизации области художественно-эстетической реальности, эстетических идей и концепций, а также непосредственно произведений иконописного искусства.

Доказано, что авторская стилизация сейчас является характерным признаком иконописного творчества профессиональных украинских художников – иконы созданные в стилистике украинского барокко чаще всего встречаются в иконостасах вновь построенных храмов или частных художественных коллекциях. Стилизация в современной отечественной иконописи наиболее характерна для храмовых икон и иконостасов, созданных в соответствии с семантикой

определенного церковного пространства и / или периода и региональных особенностей стиля украинского барокко.

Определено, что иконография новопрославленных святых, которая на современном этапе находится в процессе формирования, обнаруживает основные черты отечественной иконописи XX в., а именно специфику художественного поиска, стремление к нахождению органического осмысления традиционной канонической иконы и современных эстетических требований – тяготения к натурализму и реалистической трактовке.

Доказано, что усовершенствование наиболее почитаемых образов украинского православного сакрального искусства сейчас происходит не только путем возрождения сформированных художниками XVII–XVIII вв. эстетических принципов, но и новаторских разработок, в соответствии со спецификой авторского мировоззрения и мировосприятия.

Констатировано, что украинская иконопись на современном этапе находится в процессе формирования новой стилистики отечественной иконы.

Сделан вывод, что иконопись эпохи украинского барокко, для которой характерны уникальные стилистические признаки, принципы чувственно эстетической и духовной красоты, для многих современных художников является основой художественного поиска, синтезированного подхода и авторской стилизации, органического сочетания древних иконописных традиций и современных эстетических требований, проявляется в усилении элементов реализма, народной символики, натуралистических черт, воплощении в святых образах национальных идеалов.

Ключевые слова: украинское барокко, сакральное искусство, икона, иконопись, иконостас, художественно-эстетические принципы, канон, иконография, авторская стилизация, реминисценции.

SUMMARY

Tsunorka A.P. Artistic and Aesthetic Principles of the Ukrainian Baroque in the Modern Icon Painting. – Qualification scientific work on the rights of a manuscript.

Thesis for a Candidate degree in Art Criticism in specialty 26.00.01 – Theory and History of Culture. – Kyiv National University of Culture and Arts, Ministry of Culture of Ukraine, Kyiv, 2019.

In the dissertation, for the first time in Ukrainian art criticism, the aesthetic principles of Ukrainian Baroque in the context of contemporary national iconography are considered and analysed.

The modern tendencies, creative methods and artistic and aesthetic principles of leading Ukrainian icon painters are theoretically substantiated. The art criticism analysis of the icons of the Baroque iconostasis of the reconstructed and newly built temples (1996–2019) is done. The characteristic features of the Baroque style in the modern Ukrainian icon-painting are found out. The symbiosis of the aesthetics of Ukrainian Baroque and modern artistic and figurative vision in the work of the national icon painters is highlighted.

Keywords: Ukrainian Baroque, sacral art, icon, icon painting, iconostasis, artistic and aesthetic principles, canon, iconography, author's stylization, reminiscences.

Підп. до друку 03.09.2019. Формат 60x84 $^{1}/_{16}$. Папір др. апарат.
Друк офсетний. Обл.-видав. арк. 0,9. Зам. 148. Тираж 100.

Видавець і виготовлювач
Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв
01015, м. Київ, вул. Лаврська, 9.
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів видавничої справи
ДК № 3953 від 12.01.2011.